

Torsdag med THORS

23.2.84

LAGOM är bäst, heter det – men i dagens Thors-spalt är lagom bara ett av många ord som professorn på sina läsares initiativ utsätter för en rask analys.

En läsare i Vanda vill veta från vilket språk några ord härstammar och nämner först jävig.

Jävig är bildat till ordet jäv "anmärkning mot domares eller vittnes behörighet" (t.ex. "Det förelåg jäv för NN att vittna i saken"). Det intressanta ligger givetvis i ursprunget till jäv. Mycket talar för att det är en substantivisk användning av det ord ef "om, huruvida" som finns i isländskan och som motsvarar det ord if, vilket är välkänt från nutidens engelska i betydelsen "om".

Samme läsare är intresserad av ursprunget till ordet furnissör.

Furnissör är ett ord med betydelsen "leverantör". Det är franskt, en bildning till verbet *fournir* "förse, leverera". Ursprunget till *fournir* är inte säkert känt. *Fournir* uppträder ibland i svenskan i formen *furnera* "förse, anskaffa".

Slutligen vill läsaren från Vanda ha besked om ursprunget till *butter*.

Vårt *butter* är ungefär liktydigt med "trumpen", såsom den frågande påpekar. Det är lån från det lågtyska *butt* "trubbig, butter", jämför engelskans *butt* "trädstam, m.m."

I svenskan har *butter* fått ändelsen -er, kanske genom påverkan från de många adjektiv som hade ändelsen -er i äldre svenska såsom *dummer* osv.

Det välkända engelska *butter* "smör" är givetvis ett helt annat ord. Det är gammalt lån från det grekiska och latinska *butyrum* "smör". Vårt ord *smör* finns bara i Norden.

En annan läsare är intresserad av ursprunget till ordet *lagom*.

Lagom är en form av vårt vanliga ord *lag* "rätt". Det är betecknande, att man i gammal svenska använde ett uttryck *leva med späkt och lagom* "leva fridsamt och ordentligt". *Lagom* betydde egentligen "enligt lagens föreskrift".

Formen *lagom* är egentligen dativ pluralis av *lag* (ordet *lag* förekom ursprungligen i pluralis, även när betydelsen var singularis). Vi har än i dag kvar några rester av den gamla plurala dativen: utom *lagom* kan nämnas *stundom*. – Men ändelsen -om finns dessutom i många ortnamn, i synnerhet i östra Nyland (Embom, Mickelspiltom), men mer sällsynt också på andra håll, t.ex. de österbottniska *Bötom* och *Sundom*.

En läsare med sydösterbottnisk bakgrund frågar om ursprunget till dialektordet *sonakunu*.

Sonakunu (med kort vokal i alla stavelser) är välkänt i (åtminstone äldre) dialekt på många håll; det är t.ex. välbekant för mig från mellersta Österbotten. Ordets ursprung är helt klart: forra leden är den gamla genitiven *sonar* av *son* (r-et har alltså fallit bort), senare leden har utvecklats ur dativ och ackusativ *kunu* till ordet *kona* eller *kuna*, som betydde "kvinna". Sammansättningen betydde således "sonkvinna, sonhustru". *Kona* var i äldre svenska ett fullt respektabelt ord.

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

1.3.84

BESVÄR är livet fyllt av, men om vi vanliga dödliga kan ta ett besvär i sänder så manar oss juristerna att använda den juridiska termen "besvär" som ett pluralt ord – och prof. Thors instämmer.

Det är som bekant skottår i år, och en läsare har av det inspirerats till en fråga: Varifrån kommer ordet *skottår*?

Ordet *skottår* har måhända bildats i enlighet med termen *skottdag*, där förleden *skott* hör till *skjuta* i betydelsen "skjuta till", jämför ord som *tillskott* och *inskott*. Det har antagits, att *skottår* har bildats efter mönster av tyskans *Schaltjahr*. Tyskans *schalten* betyder nu "styra, koppla, växla", men betydde tidigare "skjuta in".

Samme läsare vill ha besked om vad ordet *snedighet* betyder.

Snedig, varav givetvis *snedighet* är avlett, betyder "slug, listig", också "klipsk, finurlig". *Snedig* finns t.ex. i en text från 1800-talet, där det heter: "ty han är snedig och illfundig till sinnes-art". I nutiden förekommer *snedig* kanske mest i danskpåverkade texter: det danska *snedig* är inte ovanligt. Till svenskan och danskan har *snedig* kommit från lågtyskans *snedich* "klok, slug".

En annan läsare undrar över innebörden av ordet *slög*.

Slög betyder enligt min erfarenhet oftast "skicklig i ett hantverk", men brukas någon gång i betydelsen "skicklig, påhittig". Ordet finns i bygdemålsfärgad text och är inte allmänt känt. Detta torde förklara, varför *slög*, såsom den frågande påpekar, inte finns i senaste upplagan av Akademiens ordlista.

En mycket välkänd avledning till *slög* finns däremot i ordlistan. Det är ordet *slöjd*, som

äldst betydde "skicklighet i hantverk".

Samme läsare vill veta, vad *flyhänt* egentligen betyder.

Flyhänt är "rask, snabb", egentligen "snabb i fingrarna". Förleden är ett rikssvenskt dialektord *fly* "rask". Det fanns tidigare ett neutrum *flytt*, bildat till *flyta*.

En tredje läsare vill få besked om ursprunget till ordet *hallick*.

Hallick är en term för en man som förmedlar kontakter med prostituerade (och brukar ta hand om det som dessa förtjänar). Ordet förekommer speciellt i Stockholm och anses komma från det tyska *Halunke* "skurk", men har egentligen tjeckiskt påbrå.

I äldre finlandssvenska var *halunk* ett okvädinsord för "slusk" – gamle Bergroth omtalar ordet *halunk* i sin bok "Finlandssvenska".

"Stämmer det faktiskt, att ordet *besvär* i betydelsen "överklagande" skall användas i pluralis?"

Det gör det verkligen. Det heter t.ex. "sina besvär", "N.N:s nyligen inlämnade besvär förefaller ogrundade".

Ordet förekommer emellertid mycket ofta i fraser, där numerus inte framträder, t.ex. "anföra besvär", "klagandens besvär". Mången tror därför att *besvär* i betydelsen "klagomål" är singularis. Detta stöter helt naturligt dem som är vana vid det juridiska fackspråket. Mitt råd som lekman är: "Använd *besvär* som ett pluralt ord!"

"Kan man faktiskt tala om 'de schweiziska och österrikiska fjäl- len'? Heter det inte *alperna* på tal om berg i Centraleuropa?"

Jag delar insändarens mening, trots att man någon enstaka gång anträffar uttryck som "fjället Sankt Gotthard". Normalt betecknar fjäll givetvis "höga berg i Norden", medan *alp* brukar avse berg i Schweiz och dess grannländer.

Carl-Eric Thors